

Kalastuksen historiaa

Erämiehiä on liikkunut Merenkurkun alueella jo kivikaudella. Merenkurkun saaristossa on ollut pysyvää asutusta keskiajalta lähtien, mutta ympärivuotinen asutus tuli esim. Mikkelinsaarille vasta 1800-luvulla.

Kirjallisuudessa vanhin maininta Merenkurkusta on peräisin 1300-luvulta. Kalastus ja hylkeenpyynti olivat pääelinkeinoja keskiajalta alkaen aina 1800-luvun lopulle. Itämeren kalan ensimmäinen huippukausi kauppatavarana ajoittuu Hansa-aikaan eli 1300-luvun puoliväliin. Aina 1600-luvulle asti jatkuneelle huippukaudelle antoivat lähtölaukauksen suola ja hyvin organisoitu suolakauppa.

Pohjanmaalla kalastukselle on ollut ominaista liikkuvuus ja laaja kontaktiverkosto, vaihtokauppa ja vienti mukaan luettuina. Talonpojat rahtasivat suolattua ja kuivattua kalaa Tukholmaan veneillä tai pienillä pursilla (3-8 miestä) etenkin syksyllä.

1600-luvulla kalastus ulkosaarilla lisääntyi, ja pitkien välimatkojen vuoksi rakennettiin kalasaunoja. Siten ulkosaariston saaret saivat kesäasutuksen, ja niille alkoi muodostua pieniä yhdyskuntia kalamajoineen/-saunoineen, suolaushuoneineen, satamineen ja pienine viljelyksineen. Muistoja mittavasta ulkosaaristoka-

lastuksesta ovat tilapäisten yöpymissuojien, verkonkuivausseipäiden ja veneiden jäännökset.

Merenkurkun erityispiirteenä oli jään alla tapahtuva talvinuottakalastus, joka yleistyi 1900-luvun aikana. Suomenruotsalaiset kalastajat esittelivät troolikalastuksen Suomessa vuonna 1956. Lähes jokaisessa Merenkurkun alueen kylässä oli kalasatama. Siian ja lohen kalastuksen merkitys kasvoi entisestään 1900-luvun lopulla.

Viime vuosisadan aikana kalastuksen merkitys kansantalouden kannalta vähenyi. Silti on tärkeä erottaa toisistaan kansallinen ja alueellinen talous.

Kalastusoikeus

Yleiseksi kalastusvesiksi, kruunun vesiksi, voidaan laskea merialue tai saaristoalue, jolla jokaisella on ollut oikeus kalastaa vähintään Kustaa Vaasan ajoista lähtien. Alueella kaikilla on ollut oikeus kalastaa silakkaa tiettyä kruunulle ja myöhemmin valtiolle suoritettua maksua vastaan.

Saaristokalastus ei ollut samalla tavalla Kustaa Vaasan vallan ulottuvissa, koska saaristossa päti vanha, jo aiemmin maakuntalaeissa päätetty tapaoikeus, jonka

mukaan veden omistaa se, joka omistaa maan. Kalastusoikeuden osalta talonpojat olivat verovelvollisia.

Rannikkolaiset saivat jo 1300-luvun alussa yksinoikeuden kalastukseen rajatuissa rannikkovesissä, jotka jatkuivat rannanomistajien pelloille ja niityille asti. Maanomistus lähivesien kalastusoikeuden perustana ja edellytyksenä juontaa siis näin kauas ajassa taaksepäin.

Maankohoamisen seurauksena Pohjanmaan maisema muuttui jatkuvasti, minkä vuoksi maan kohotessa syntyneen vesijätömaan omistusoikeutta oli käytännössä mahdotonta säännellä. Tämän ansiosta pääsy kalavarantoihin vapautui, ja ne tulivat kaikkien väestökerrosten ulottuville. Tilattomat saivat kalastaa vapaasti kyläläisille kuuluvissa rannikkovesillä tai vesillä, joiden omistussuhteita ei säännelty. He saattoivat ainakin 1920-luvulle saakka hyödyntää kylän yhteisiä kalastusvesiä ilman taloudellista korvausta. Pohjanmaalla rannikkokalastusvesiä sai käyttää aivan toisella tavalla kuin esimerkiksi Saaristomerellä ja Uudellamaalla.

Joissakin kylissä vesialueet oli kuitenkin jaettu ja niitä säänneltiin. Esimerkiksi Björköbyssä kalastusvedet oli jaettu tiukasti siian- ja silakanpyynnille ja sulkukalastukselle.

Björköbyssä kalavedet oli jo ammoisista ajoista lähtien jaettu kolmeen kylän kolmen ensimmäisen asukkaan, Brådd, Skägg ja Galt, mukaan. Miehet kalastivat kuudella kalastusalueella, jotka olivat yhteisomistuksessa. Alueet periytyivät eli vaihtoivat joka vuosi omistajaa tietyssä järjestyksessä ikivanhaa tapaa noudattaen.

Taulukon mukaan kalastajien harjoittama vienti Pohjanmaalla oli vilkkaimmillaan 1500-luvun lopussa. Erityisesti Mustasaaren pitäjä eli viennin kukoistusaikaa. Kapakala kuivattiin ilmassa, ja siihen saatettiin sekoittaa eri lajeja (haukea, siikaa, lahnaa ja säynävää) 1 leiviskä = 8,5 kg, tr = tynnyriä

Mustasaari

Vuosi	1579	1580	1590	1600
Kapakala	1348 leiviskää	48 leiviskää	104 leiviskää	160 leiviskää
Suolasilakka	400 tr	64 tr	520 tr	59 tr

Jokainen vuoro jaettiin kahteen (nuotta) osaan, ja tämän järjestelmän mukaan jäsenet kalastivat samassa vedessä joka seitsemäs vuosi. Järjestelmän tarkoituksena oli varmistaa, ettei kukaan saanut toista parempaa kalansaalista. Muissa kylissä nuottaus tapahtui manttaalin mukaan, mutta Björköbyssä määräsi se, kuinka pitkään nuotta-alueeseen osallistui.

Silakan kalastus

Kun puhutaan kalastuksen ja kalakaupan merkityksestä saaristolaisille, silakka on ollut aivan erityisessä asemassa. Silakkaa pidettiin ravinnon tukipilarina, ja sitä käytettiin niin suuria määriä, ettei sitä edes laskettu kalaksi. Silakka ja kala erotettiin toisistaan – ”oikea” kala oli ns. tunturikalaa. Tunturikaloihin kuului ennen vanhaan kaloja, joita nykyään vierastetaan ihmisen ruokana (mm. lahna, säynävä ja särki), vaikka lajit ehkä kokevatkin tällä hetkellä uutta tuleamista. Silakkaa kalastettiin silakkaverkoilla ja silakkanuotilla ja myöhemmin myös silakkarysillä. Yleisillä vesillä (kruunun vesillä) kalastettaessa seitsemäsosa saaliista oli luovutettava tullisilakkana kruunulle.

Aikaisemmin saaristolaiset käyttivät yksinomaan ina-silakkanuottoa, mutta 1800-luvulla siirryttiin silakkaverkkoihin.

Kevätkalastus oli kesä- ja syyskalastukseen (ulkosaaristokalastukseen) verrattuna merkityksetöntä. Ulkosaaristossa verkkokalastusta harjoitettiin tunnetuilla silakka-alueilla, joita olivat Storskär, Norrskär (Alken), Klobbuden (Klobbskat), Valassaaret, Rikgrund (Ritgrund) ja Mikkelinsaaret. Näillä alueilla voitiin yhdessä yössä tyydyttää koko talven kalatarve ja hankkia myös tuoretta silakkaa myyntiin. Vuonna 1564 alueella kalasti 76 talon-

SILAKKARYSÄ. KUVA: SEPPO LAMMI

poikaa 120 silakkaverkolla ja 38 veneellä, kun koko Mustasaaren pitäjän asukasluku oli 3 000. Saalis oli tuohon aikaan n. 1–2 tynnyriä silakkaa vuodessa talonpoikaakohti.

Yksi verkkokunta koostui kahdesta miehestä ja 12–14 verkosta. Verkot laskettiin kalastusesongin aikaan sään salliessa joka ilta. Illalla verkot otettiin kuivauksesta ja niihin laitettiin kivipainoja. Työvaiheet tehtiin järjestyksessä. Kalastajat soutivat tai purjehtivat tunnetuille silakkapaikoille pienen matkan päähän matalikoista. Toinen kalastajista hoiti soutamisen, toinen verkkojen laskun. Vuoteen 1835 asti verkot laskettiin suoraan linjaan matalikosta lähtien, myöhemmin verkon päähän tehtiin koukku – siitä nimitys silakkakoukkuverkko.

1880-luvulla verkkoja alettiin laskea katisojen tapaan. Jokaiseen katiskaan tarvittiin 4 silakkaverkkoa, kaksi aitaverkoksi ja kaksi katiskaksi, joka laskettiin aita-verkkojen ulompien päiden ympärille. Iki-

vanha tapa kalastaa suorilla verkoilla jatkui 1900-luvulle asti.

Koska verkot piti nostaa ja kuivata jokaisen kalaretken jälkeen, alettiin valmistaa kuivausseipäitä, joihin verkot ripustettiin. Silakan verkkopyynti jatkui 1900-luvulle asti. Ensimmäisten vuosikymmenten aikana Pohjanmaan rannikolla oli lukuisia säännöllisesti käytettyjä kalastuspaikkoja, joissa oli hyvin hoidettuja asuinrakennuksia ja aittoja.

Silakkarysästä tuli tärkeä pyyntiväline verkon rinnalle. Silakkarysällä voitiin harjoittaa järkevää massapyyntiä. Kalastusta harjoitettiin sekä sisä- että ulkosaaristossa. Rysä laskettiin heti jäiden lähdettyä, ja se jätettiin veteen juhannuksen yli heinäkuun loppuun asti. Suurin rysäkalastukseen liittyvä ongelma oli sopivan paikan löytäminen. Paikka, josta oli vuodesta toiseen saatu hyviä saaliita, saattoi yllättäen ehtyä. Vaihtelevien jääolojen takia kalastuskausi saattoi vaihdella vuosittain.

Nuottakalastus

Nuottakalastusta on seuduillamme harrastettu jo pitkään. Nuottaustavat jakautuvat talvi- tai jäänuottaukseen, maanuottaukseen ja vetonuottaukseen. Nuotta oli kallis ja suuritöinen pyyntiväline, joka oli perinteisesti useamman, usein 6–12, tilan yhteisomistuksessa. Tilat huolehtivat yhdessä nuotan valmistuksesta ja kunnossapidosta, ja lisäksi niiden tehtävänä oli hankkia työvoimaa nuotankalastukseen. Saalis jaettiin omistajien kesken. Suuret talvinuotat, jotka otettiin käyttöön 1800-luvun loppupuolella, johtivat järjestelmän muuttumiseen. Saalista alettiin myydä kaupunkeihin, ja omistajat alkoivat saada työstään luontoissuorituksen asemasta rahaa. Saaliiksi tavoiteltiin silakkaa ja kuoretta, joka liikkui tiheinä parvina ulapoilla.

Talvikalastus

Talvis aikaan kalastettiin nuotan lisäksi verkoilla, koukuilla ja rysillä. Kalastusta harjoittivat etupäässä tilattomat, koska heillä ei talvella ollut muuta toimeentuloa. Myös maata omistava väestö kalasti talvella silakkaverkoilla ulapoilla ja matalikoissa.

”Rumnät” -verkolla pyydettiin madetta ja siikaa. Se asetettiin sopivaan paikkaan lähelle vedenalaista matalikkoa tai kahden matalikon väliin. Pohjassa oli oltava pohjakasvillisuutta, koska muuten verkon paino jäi kiinni pohjakivien väliin ja verkkoa oli vaikea nostaa ylös. Siksi kalastusalueen luotaus oli erittäin tärkeää. Kalastajien oli myös tarkkailtava merenpinnan korkeutta, koska laskuveden aikaan verkko saattoi jäätyä kiinni.

Sulkukalastus ja kalastus puroissa ja joissa

Kalastus pikkujärvissä, puroissa ja järvissä oli satojen vuosien ajan erittäin merkit-

VERKKO TUOHIPAINOILLA. KUVA: HANS HÄSTBACKA

tävä pyyntikeino varsinkin keväisin, kun kalat nousivat ylös kutemaan. Liistekatsikat olivat puisia katiskoja, joiden valmistuksessa ei käytetty lankaa. Katiska rakennettiin painamalla järvenpohjaan puuliisteitä, tikkuja tai kepejä tiheäksi pesäksi. Herttamalliseen osaan johtava nielu oli pieni, ja se voitiin sulkea. Kun kalat olivat uineet sisään, ne nostettiin ylös haavilla lippoamalla. Tämä pyyntitapa oli mahdollinen vain matalassa vedessä.

Sulku oli eräänlainen pato tai veden ylle rakennettu silta, jonka keskellä olevasta aukosta vaeltavat kalat ohjattiin sisään. Kalat pyydystettiin pienillä rysillä, ns. lanoilla, ja virtarysillä. Keväisin, kun kala alkoi nousta makean veden saavutettua puron tai joen suun, pyyntivälineet oli saatava veteen muutamassa tunnissa. Paras pyyntiaika kesti vain muutaman päivän. Ensin nousivat hauet, sitten ahvenet ja viimeisenä säynävät.

Sulku rakennettiin puutavarasta, paa-luista, risuista, riu’uista, havunoksista ja puunlatvoista. Puron tai salmen molemmin puolin rakennettiin seinämät, joiden

keskelle jääneeseen aukkoon pyyntiväline kiinnitettiin.

Seinämät muodostivat sulun, joka pysyi paikallaan kivien ja maahan lyötyjen paa-lujen avulla. Sulku oli niin tiivis, etteivät kalat löytäneet reittiä sen läpi. Puron poikki asetettiin pari tukevaa puuta, lankua tai tankoa, joiden muodostaman sillan päällä kalastaja saattoi seistä asettaessaan rysää tai kokiessaan sitä.

Suurimmat sulut sijaitsivat salmissa, ja ne oli rakennettu kiville. Lana oli pienempi paksusta hampullan-gasta rakennettu rysä, jossa lankaa pitivät pingotettuna puukehys ja tusina tukirankoja. Tukirankojen paksummat päät oli kiinnitetty suorakaiteenmuotoiseen puukehykseen. Rangat taivutettiin niin, että niiden kärjet kohtasivat perässä muodostaen kartion. Kehyksen neljä pienempää tukirankaa piti suuaukon langan jännitettyinä. Lanoja oli eri kokoisia, mutta tavallisesti lanan pituus oli n. 130 cm, leveys 45 cm ja korkeus 55 cm.

Kalastus haukikoukuilla

Kalastus haukikoukuilla alkoi 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Valmiiden haukikoukkujen ansiosta hauenpyynti oli mateenpyyntiä vaivattomampaa. 1930-luvulla alettiin käyttää iskukoukkuja. Hauenpyyntiä koukuilla harjoitettiin salmissa, lahdissa ja ulapoilla.

Pyydetessä haukia haukikoukuilla käytettiin elävää syöttiä ja haukikoukuissa oli messinkilangat. Siima kiedottiin oksanhangan ympärille ja vapaaseen päähän kiinnitettiin syötti, jolloin hauen tarttuessa syöttiin siima alkoi juosta auki. Talvisaikaan merkki kiinnitettiin avannon reunaan, kun taas kesällä se oli kiinni pohjaan upotetussa seipäessä.

Pitkässäsiimassa on syöttiverkko ja siima, joka voi olla jopa 5 km pitkä. Siimassa saattoi olla 800–1 000 koukkuja. Ahven- ja hauksi siima oli tapana erottaa toisistaan. Viimeksi mainitussa oli messinkilanka, koska puuvillalanka ei kestänyt haukien hampaita. Ahvenia ja pieniä haukia kalastettaessa käytettiin pieniä koukkuja, jotka olivat kuin suuria ongenkoukkuja. Kalastajat valmistivat koukkujen langat eli tapsit itse, ja ne saattoivat olla 30 cm pitkiä. Pitkillesiimoille rakennettiin laatikoita, jossa niitä voitiin säilyttää siiman sotkeentumatta, eikä tapseja tarvinnut irrottaa. Tuoreiden syöttien hankkiminen oli usein työlästä.

Pitkäsiima laskettiin illalla ja nostettiin ylös seuraavana aamuna. Yksi henkilö hoiti airoja ja toinen lasi siiman. Pyydys laskettiin lahteen, ja koukut sijoitettiin kiviperustan ja jyrkkien rantojen läheisyyteen. Sinne tänne siimaa kiinnitettiin kohoja.

SIIAN KALASTUS VERKOLLA. KUVA: HANS HÄSTBACKA

Talvella mateita pyydettiin käyttämällä apuna yksinkertaisia apuvälineitä, madekkepejä, jotka oli valmistettu katajanok-sasta. Ne korvattiin myöhemmin madekoukuilla, jotka kiinnitettiin syötin selkään.

Kalastaja valmisti koukut itse yhdestä tai useammasta kuusenoksasta tai rautalangasta. Ne olivat 9–10 cm pitkiä, ja niissä oli hamppulangasta punotut tapsit. Syöteinä käytettiin pieniä särkiä tai salakoita. Made on ahne kala, ja syöteinä voitiin käyttää myös tuoreita silakanpaloja.

Madekoukut upotettiin veteen veden syvyyden ollessa 60 cm – 2 metriä. Siima oli valmistettu puuvillalangasta, ja se kiinnitettiin kiveen juoksusilmukalla.

Tuulastus

Voimakkaan valon avulla kaloja voitiin pimeinä syysiltoina lamaannuttaa niin, että jäähmettyivät hievahtamatta paikalleen. Kalastaja ajeli – yleensä yksin – pienellä kulkuveneellä tyynenä syysiltana. Valona käytettiin pihkaisesta puusta tehtyä soihtua, joka kiinnitettiin rautajalustaan. Jalustaa pidettiin veneen ulkopuolella. Pyyntivälineenä käytettiin noin 3 metrin pituisia rauta-atranta, jossa oli 5–6 piikkiä. Valo houkutteli kaloja, jotka kerääntyivät ajoittain suurina parvina veneen ympärille, ja kalastaja saattoi kehästä niitä atraimellaan. Tuulastus kiellettiin jo vuonna 1930.